

Utasi Anikó

RÉBER LÁSZLÓ BŰVÖS EREJŰ VONALAI

**A KARIKATÚRASZERŰ MEGJELENÍTÉS A MAGYAR
GYERMEKKÖNYV-ILLUSZTRÁCIÓBAN**

A magyar gyermekkönyv-kiadás ugyan kitűnő grafikusok sorával büszkélkedhet, a gyermekkönyv-illusztrációról, művészeink ilyen jellegű tevékenységéről viszont szinte alig esik szó, és a hozzáértő méltatások, elemzések száma is elenyésző.

Bálint Pétertől tudjuk, hogy Réber László is nehezményezte „a könyvillusztrátorok és grafikusok olykor elfogultságtól sem mentes, igaztalanul hátrányos megítélését és mellőzöttségét” (Bálint 2007:57). Különösen érvényes lehet ez a megállapítás, ha az illusztrátor karikatúrista is egyben. Pedig a karikatúra „rendkívül nemes és nehéz műfaj – állapítja meg Gyulai Líviusz, aki maga is szívesen foglalkozott karikatúrákészítéssel –, hiszen gondolatokat kell összefogni egyetlen rajzba úgy, hogy csattanója legyen, mint egy jó novellának. Az átlag karikatúra ezt nem is tudja legtöbbször, de szerencsére tehetséges karikatúristákban mindig nagyon jól áll a magyar grafika” (Gyulai 2014).

Ennek ellenére a karikatúra még mindig elhanyagolt művészeti ágazat; értéktelennek, komolytalannak tartják a „magas” képzőművészethez viszonyítva, ki van rekesztve szinte minden művészi folyamatból és felfogásból. Annak ellenére, hogy az úgynevezett új művészettörténet (a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveitől fogva) újraértelmezi a művészet fogalmát, már nemcsak a „magas”, de az „alacsony” művészi objektumokat is figyelemre méltóknak tartja. Egyes művészeti teoretikusok, mint például James Elkins, a fogalmat annyira kitágítják, hogy művészetnek tekintik a tudományos diagramokat, a computergrafikákat, a különböző tervezeteket is. Szerencsére több kiváló karikatúristánk is van, akik gyerekeknek is alkottak. A gyerekkönyvekben szereplő karikatúra-rajzok létjogosultságáról vallanak például Várnai György rajzai is. A grafikusművész

a karikatúrák rajzolása mellett rajzfilmtervezéssel és rendezéssel is foglalkozott, egyik úttörője a magyar rajzfilm megteremtésének. Várnai tervezte Bálint Ágnes *Frakk, a macskák réme* című, nagysikerű televíziós rajzfilmsorozatának figuráit, majd ugyanezzel a címmel a könyv alakban megjelent történeteket is illusztrálta (1973). Míg az animációs film papírkivágásos technikával készült, addig a könyvben remek, vonalas tusrajzokat találunk. A fehér, fényes kartonra nyomtatott címlapot is tusrajz uralja, egy hatalmas, csíkos fotelben Szerénke és Lukrécia terpeszkedik, fölöttük a bal sarokban, díszes keretben függ Károly bácsi és Irma néni portréja. Pusztán néhány színfolt van a rajzon, sárga, lila, barna és fekete, melyek a macskatappancsok puha lábnyomát mintázzák, és a hátsó borítón is megjelennek. Vagy említsük meg a Móra Könyvkiadó úgynevezett „pöttyös” könyveit. A máig élő sorozat darabjai – igaz mára már kissé megváltozott küllemmel jelennek meg – a hatvanas-hetvenes években kis formátumú, keménykötésű könyvek voltak, az élénk színű borítóikat fehér pöttyök díszítették. A címlapon fehér keretben állt a könyv írójának neve és a könyv címe, alatta pedig egy négyzetben a színes illusztráció. A papírborítás alatt, a karton fedélen ugyanolyan pöttyös alapon, fehér színű oválisban vonalas tusrajz bukkan elő: legtöbbször az adott könyv főhőse. A kiadványokban kizárólag vonalas, legtöbbször szövegközi tusrajzok láthatók. Várnai is illusztrált „pöttyös” könyveket, például G. Szabó Judit *Háman a szekrény tetején* (1973) című regényét és Ingrid Bredberg *Katrin professzorját* (1975).

Sajdik Ferencet, másik zseniális karikatúristánkat is meg kell említenünk. Műveinek: „karikatúráinak, mesekönyveinek, filmjeinek összetéveszthetetlen

karaktert ad a rajzi könnyedség, fesztelenség és a következetes stílustiszaság” (Vécsi Nagy 2012). Rajzai könnyed, hajlékony vonalakból komponáltak, jellemző rájuk a jellegzetes, vidám, tarka színvilág; ezek a sajdiki kvalitások mind kiválóan alkalmasak gyermekkönyvek illusztrálására. „*Én nem a valóság, hanem a képzelet után alkotok. Ez valahogy belülről jön, mert igazából ösztönösen rajzolok*” – mondja Sajdik a Muzsay Andrásnak adott interjújában, majd hozzáteszi: „*De végül is a rajzolást a ceruzára kell hagyni, én csak mozgatom azt.*” (Muzsay 2012). A ceruza mellett szívesen alkot tollal, akvarellal és pasztellal is. Több száz könyvet illusztrált eddig, a gyermek- és ifjúsági kiadványok mellett tankönyvekben is láthatjuk grafikáit. A művész nagy népszerűsége tette szert a Csukás István történeteiből készült animációs filmjeivel is (*Pom Pom meséi, A nagy ho-ho-horgász*).

Csukás István és Sajdik Ferenc közös alkotásainál a Pom Pom-történetekben szinte párhuzamosan született meg a szöveg és a rajz. Csukás egy interjújában bevallotta: lenyűgözi Sajdik rajztudása s az a képessége, hogy a gyerekek képzeletével képes versenyre kelni, amiként megrajzolta Gombóc Artúrt és a többi figurát, akiket többé nem is tudott másként elképzelni. Szintén ebben a beszélgetésben foglalja össze Csukás igen frappánsan Sajdik illusztrációs tevékenységének esszenciáját: „*Amit Sajdik tud, azt nagyon kevesen tudják, Magyarországon egy-kettő, talán a világon is egy-kettő, ugyanis ő párhuzamosan újraéli a történetet. Tehát amikor azt a szót kitaláltam, hogy radírpor, akkor ő rajzolt valami olyat, amit én szavakkal nem tudok elmondani. Azt hiszem, hogy itt a lényeg egyébként. Önálló művet tett mellé, nem alkalmazott grafikát. Sőt, annyira egyenrangút, hogy még szöveget is írt bele.*” (Kernács 2006: 85–88). Később könyv alakban is napvilágot láttak ezek a történetek. Az utóbbi időben a Könyvmolyképző Kiadó jelentette meg a *Pom Pom meséit* (például: *Szegény Gombóc Artúr*, 2010).

Találhatóan állapítja meg Bárdos József a mesesorozat animációs változatáról, hogy itt az irodalom és (rajz)film határának elmosásáról van szó, tehát nem valamilyen irodalmi szöveg illusztrációja született

meg, és nem valamiféle történetek íródtak a képek megmozdításához, hanem lényegében egy új, televíziós meseműfaj jött létre. Azonban Bárdos azon megállapításával már nem tudunk egyetérteni, miszerint a mesesorozat könyv-változata értéktelenebb lenne a filmes verziónál. Szerinte Pom Pom alakja és a keret a nyomtatott változatban felesleges, „zavaró ballaszt csupán”. Bárdos azzal érvel, hogy amikor a szülő otthon elkezd gyerekének olvasni a mesét, mesemondóként azonosulnia kell Pom Pommal és a megszólaló Picurral is, s ezáltal zavaros helyzet áll elő, mivel a mesehallgató gyermek így nem tudja elhelyezni magát a szituációban (Bárdos 2011: 78–80). Továbbá Bárdos azt sem veszi figyelembe, hogy nem biztos, hogy a szülő olvassa fel a mesét. Mi van akkor, ha a gyermek saját maga olvassa el a történetet, vagy ha előbb találkozik a nyomtatott változattal, mint a filmmel? A filmesek illusztrátori munkássága, az adaptációk elkészítése és a karikaturisták aktivitása is szélesíti a magyar gyerekkönyv-kínálatot, állapítja meg Szőnyei György. „*A legjobb karikaturisták nemcsak nevetséges pofákat, hanem teljes világot teremtettek*” Szőnyei szintén kiemeli Sajdik Ferenc keletkótya figuráit, Dallos Jenő neurotikus tekintetű lényeit, Hegedűs István (hihi) temperamentumos rajzstílusát; s természetesen a karikatúra világából indult Réber Lászlót, aki a „*minimalista, hieroglifaszzerű rajzstílusú eredményeképpen vált klasszikussá*” (Szőnyei 2012). Réber László, az abszurd karikatúra mesterének „*életműve (...) rendkívül gazdag és összetett oeuvre – állapítja meg Wehner Tibor –, a művész az 1950-es évektől az ezredfordulóig ívelő öt évtizedet átfogó alkotóperiódusában készített karikatúrákat, újságrajzokat, tervezett és rajzolt animációs filmeket, nagyon aktív könyv-illusztrátori munkásságot fejtett ki, és mindemellett önálló grafikai lapokat, rajzokat alkotott. (...) Az irodalmi művekhez, a mesékhez, a gyermekkönyvekhez készült illusztrációi évtizedek óta közismertek és közkedveltek*” (Réber 2011: 8). Több „pöttyös” könyvhöz is készített rajzokat (Szalay Lenke: *Mogyoró. Mogyoró kinövi a kabátját*, harmadik kiadás, 1971; Halasi Mária: *Az utolsó padban*, harmadik kiadás, 1974; Fehér Klára: *Bezzeg az én időmben*, harmadik kiadás, 1974; Hárs László: *Biri és Bori*, második, bővített kiadás, 1974).

Különösen finom, érzékeny vonalvezetésű tusrajzokat készített Réber László a „pöttyös” könyvekhez, így a két utóbb említett lányregényhez is. A két könyvben nincs sok illusztráció (az első tizenöt, a második mindössze tizenkét szövegközi, vonalas tusrajzot tartalmaz), de azok annál erőteljesebbek, kifejezőbbek. Amolyan igazi réberes megoldásokat is találunk a két kötetben: a *Bezzeg az én időmben* harmadik fejezetéhez (*Hazudtam egy Lacit*) készült grafikán (27. o.) Katit, a főhősnőt látjuk osztálytársai körében, amint hanyagul nekidől a kitalált udvarló figurájának, melyet ötletes megoldással kipontozott körvonallal érzékeltet a rajzoló; a *Biri és Bori* negyedik fejezetében (*Rengeteg randevú, váltott ikrekkel*) „Azután kéz a kézben mentek a Só utca sarkáig, bár Boróka Biri lélekben régen elengedte Glatyi kezét.”-ábrázolása is érdekes, Réber egy középen elszakított (feltehetőleg) fényképre helyezi a két figurát, ezáltal különválasztva őket, s így a lány keze, melyet a fiú még mindig tart, a tépésvonal mentén átkerül a fényképdarab jobb oldalára (112–113 o.). A „pöttyösök” borítója mindig színes¹. Réber László, szokásához híven, nagy hangsúlyt fektetett megtervezésükre. Mindkét kötet levehető papírborítóján fehér, négyzet alakú alapon, akvarellal színezett tusrajz látható, mely összegzi, mintegy összesűrti a regény lényegét egyetlen illusztrációba! A *Bezzeg az én időmben* címlapján főhősnőket látjuk, mellette pedig egy papírcsónakban Rozmár Róbertet, a vadgesztenye-figurát és Pacnit, a pamutkutyát, melyeket a két szerelmes fiatal, Kati és Laci ajándékoz egymásnak a regényben. A két csónakázó szerzet a kötet tartalomjegyzéke alatt ismét szerepel, mintegy lezárva végérvényesen a történetet. Igen szellemes, játékos a *Biri és Bori* címlapjának megoldása: a papírborítón szintén a főhősnő portréja szerepel, mellette egy fekete álarc (hiszen a regény bonyodalma Biri és kitalált ikernővére, Bori kettős szerepén alapul), míg a könyv keménytábláján, a kis vignettában a lány fel is veszi az álarcot, és így tekint ki ránk a miniatúrából.

Mindemellett Réber Lászlót leginkább Janikovszky Éva és Lázár Ervin műveinek kizárólagos illusztrátoraként tartjuk számon. A művész vonalas tusrajzokat alkotott, néha az üres felületeket színes akvarellal festve (például: Janikovszky Éva: *Velem mindig történik valami*, 1972), máskor pedig a vonalrajzot színes ceruzával megrajzolt, gyerekrajzokat idéző „firkákkal” egészítette ki (Janikovszky Éva: *Ha én FELNŐTT volnék*, 1965). Az író nő egyik könyvéből a másikba vándorló hősei mindig jól felismerhetően megrajzolt figurák. A grafikai megoldások is igen ötletesek. Janikovszky Éva *Akár hiszed, akár nemjében* (1966) pedig a rajzok mellé fotókat is applikált a grafikus.

Réber László az Osiris Kiadó Lázár Ervin meséit bemutató sorozatának megtervezésénél kisebb – mesés könyvekre nem jellemző – formátum mellett döntött (tizenháromszor huszonegy centiméter). A keménytáblás könyvek fehér, fényes karton borításúak. A címlapon a cím fölött színes illusztráció jelenik meg, általában alapszínekből: sárgát, pirosat és kéket használt a grafikus. A belső címlapon a cím alatti illusztráció vonalas tusrajz, mindig valamelyik meséből vett jelenet kompozíciójával. Az illusztrációk technikai megoldásai kötetenként kissé eltérnek. A *Hétfejű Tündérben* (ötödik, bővített kiadás, 2003) csupán vonalas tusrajzok vannak, a *Hapci királyban* (2001) a tusrajzot kisebb felületeken, foltszerűen egy kis szín is tarkítja, míg a *Négy-szögletű Kerek Erdőben* (2005) helyenként olajzöld és szürke színnel vannak kifestve a tusvonallal körülhatárolt felületek.

D. Udvarny Ildikó fogalmazta meg (többekkel együtt), hogy Réber László rajzstílusát a puritán, kellékek nélküli, pontokra és vonalakra egyszerűsített rajz jellemzi. Munkái síkszerűek, olykor geometrizálóan pontosak és áttekinthetőek. Élénk színekkel, a vonalak és a foltok, fehér-fekete, pozitív-negatív kombinációjából építkezik. Spontaneitása, egyszerűsége a gyerekrajzok közvetlenségét idézi (D. Udvarny 2004: 27).

1 Abban az esetben, ha az illusztrált gyermekkönyvben csupán vonalas tusrajzok vannak, a borító akkor is mindig színes Rébernél.

Illusztráció Arany László: A kiskakas gyémánt félkrajcárja című könyvéhez

A Réber László által illusztrált gyermekkönyveket vizsgálva kétféle stílussal találkozunk. Egyrészt megtaláljuk a „klasszikus” vonalrajzot – ilyenek a már említett „pöttyös” könyvek, és Mátyás Iván Csutaköteteinek (1999–2002) vagy Janikovszky Éva *Égig-érő fűjének* (2011) illusztrációi –, másrészt pedig a vonalas tusrajzot színekkel egészíti ki, de soha nem festi ki teljesen a képet, csak pusztán néhány részletét, így mindig maradnak fehér felületek is. Ezáltal egy sajátos ritmust teremt, s első pillantásra talán befejezetlennek is tűnhetnek munkái. Réber László tehát csak itt-ott színezi ki vonalrajzait, mégsem érezzük hiányosnak őket. Nicolas Bourriaud *Relációesztétikájában* beszél arról – Félix Guattari ötletére támaszkodva –, hogy egy műalkotás tulajdonképpen a létrejövétel folyamata: egy befejezetlen fluxusról van szó, mely ellenáll a rögzítésnek és befejezésnek. A Bourriaud-féle relációművészet megpróbál olyan interszubjektív találkozásokat megállapítani, amelyek szó szerint a művész alkotófolyamatában és a szemlélő percepciójában játszódhatnak le, vagy amelyek hipotetikusán egyszívnak egy adott művel való találkozásunk lehetséges eredményeként (Bourriaud 2007).

Réber színezett tusrajzait tehát kétszeresen be nem fejezetteknek tekinthetjük, egyrészt mert a művész eleve (egy jól átgondolt koncepció eredményeként) így hagyta őket, másrészt a néző számára is azok, aki így látja őket, s aki megpróbálja értelmezni az illusztrációkat, dialógust folytatva velük. Bourriaud az *Utómunkálatokban* beszél a nézőnek egy műalkotás létrejöttében való aktív szerepéről. Azt állítja, hogy *„rajtunk múlik, hogy felbecsüljük a műalkotásokat, a bennük rejlő specifikus kontextusokon belül létrehozott relációk értelmében”* (Bourriaud 2000: 88). Hans Belting mintha folytatná Bourriaud gondolatmenetét, amikor kijelenti, hogy egy műalkotás megértésének folyamatában mindig benne foglaltatik az is, hogy az értelmező valamelyest önmagával is tisztába jön, vagyis az értelmezés nem olyan feladat, amely a megtalált megoldással egyszer és mindenkorra véget is érne (Belting: 2006: 217). Tehát lényegében nemcsak egy műalkotás befejezetlen, hanem annak értelmezése is egy be nem fejezett folyamat.

Illusztráció Tamkó Siraó Károly: Tengerecki Pál című könyvéhez

René Berger a vonalas rajzot mint az absztrakció ősrégi módját határozza meg. A vonal szerinte bűvös erejű *„birtokunkká teszi a tárgyat, és azt, aki papírra veti, éppen azért, mert él ezzel a hatalommal, a létezés tudatával tölti el”*. Berger elkülöníti a határoló vonalat (mellyel a művészek az alakokat egyetlen vonallal emelik ki a háttérből, s amellyel elhatárolják a mezőket egymástól, amelyekben a síkfelülettel egyezően árnyalat nélküli színfoltokat helyeznek el) a kontúrvonaltól, amely már bizonyos térbeli kiterjedéssel is rendelkezik. A határoló vonal inkább egy kétdimenziós, a kontúrvonal inkább egy háromdimenziós térnek engedelmessé válik. A határoló vonal Berger szerint nem pusztán egy változata a vonalnak, hanem tulajdonképpen a művész egész szemléletét reprezentálja, azt az elgondolást, amely

a műalkotás egész folyamatát irányítja. Így alkottak a régi egyiptomiak, az etruszok és a középkor művészei, s voltaképpen így rajzolnak a gyerekek is (Berger 1984: 231, 249, 253, 257, 267). Tegyük hozzá: valójában Réber László is leginkább határoló vonalat használ alkotásaiban.

Réber tehát birtokba veszi a teret bővös erejű vonalai által. Ahogy említettük, megtaláljuk nála a tiszta vonalrajzot is, hiszen Réber mindent ki tud fejezni akár egyetlen tussal meghúzott vonallal. (Gondoljunk például az Örkény István egyperces novelláihoz készült minimalista illusztrációira, harmadik, bővített kiadás, 1979.) A vonalrajz egyébként még mindig aktuális és kifejező lehet a gyermekkönyvek illusztrálásakor – a mai technikai csúcstelhetőségek mellett és a színkavalkádhoz szokott gyermekszem számára is –, természetesen csak akkor, ha kiváló művész keze alól kerül ki. Bereznyei Róbert is vonalas tusrajzokat készített Nemes Nagy Ágnes gyermekverseihez (*A gondolj-rám-virág*, 1999). A kissé groteszk illusztrációk igen jól illenek a versek hangulatához.

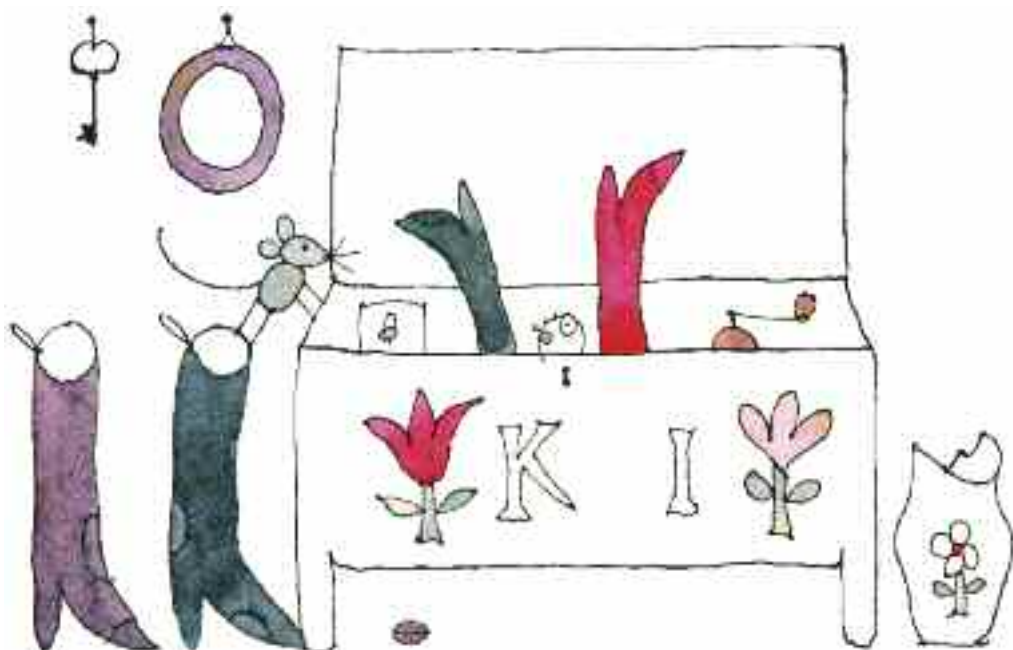
Amikor Réber László színeket is használ a vonalrajz mellett, mindig kevéssel él, s ezek is legtöbbször alapszínek: piros, kék, sárga; esetleg még egy kis zöld, lila és barna fordul elő rajzain. A művész számára kedvenc megoldásnak számít a fehér, kemény kartonborító, melyen jól érvényesülnek a fekete vonalak és az élénk kolorit. A belső tusrajzokat olykor csak egy vagy két színnel festi ki. Például Tamkó Sirató Károly *Tengerecki hazaszáll* (második kiadás, 1975) című verseskötetének fedelén Tengerecki Pál száguld vidáman kedvenc paripáján hetedhét ország ellen, s a részletek sárga, lila, zöld és barna színűek, míg a könyvben található illusztrációk viszont csak lilával és feketével kiegészítettek. Hasonló megoldást választ Réber Janikovszky Éva *A nagy zuhé* (hatodik kiadás, 2011) és *A Hét Bőr* (2011) című köteteinél is. A *nagy zuhé* borítóján

a meggyvörös dominál, és egy szilvakék csík és egy leheletnyi barna folt töri meg az egy tömbben mutatkozó erőteljes pirosat. A könyv vonalas tusrajzai is ezzel az egy színnel és némi feketével színezettek. A *Hét Bőr* fedelén a fehér alapon szétosztott apró motívumok okkerek, zöldek, pirosak, barnák, valamint a kék több árnyalatával modelláltak. A könyv illusztrációinak színezésére azonban csak világoskéket használt a művész. Tandori Dezső *Medvék minden mennyiségben (és még verebek is)* című verseskötetének (1984) illusztrációi pedig főleg sárgásbarna, málnapiros, zöld és világoskék foltokból komponáltak. Ezúttal Réber nem festette ki vonaltól vonalig a körülhatárolt részeket, a fekete tusvonal és a színes felület között így egy fehér sáv keletkezett. A kifestett felületeket finom vonalháló borítja², mely ezáltal a plüssmedvék „texturáját” eleveníti meg képzeletünkben.

Az eddig említett kötetek mellett az *Egyszer egy királyfi* (harmadik kiadás, 2006) illusztrációi meglepően tarkának hatnak. Pedig itt sem használt más színeket a grafikusművész. A tőle megszokott árnyalatokkal élt: sárgával, pirossal, késsel, zölddel, barnával és lilával. Csakhogy ezúttal sokkal több és nagyobb területet festett ki, mint egyébként. Kevesebb a fehéren hagyott részlet, ezért támadhat az az érzésünk, hogy színesebb rajzokat szemlélünk. Réber László tulipánokat lépő, nyakiglab királyfijának vállán tarisznya lóg, de megtaláljuk a többi népi motívumot: a pávát, a napot, a csillagokat, a faragott lócat, a kulacsot, a mángorlót és a tulipános ládát is. Réber tehát ugyanolyan jól ért a népköltészet, mint a modern írók nyelvén. Kormos István verses népmese-feldolgozásaihoz (*Ejhaj, csibekas!*, második kiadás, 1980) ihletett, humoros rajzokat készített. Apróbb vicces részleteket is elrejtett illusztrációin, melyeken a felületes szemlélő tekintete talán átsiklik. A színes címlapon Kacor király lépeget, két lábón, „nagy gangosan”, kezében, akár holmi jogar, sárga

2 A nyomtatott változatnál nem mindig egyértelmű a grafikai eljárás. Például az *Egyszer egy királyfinak*, Janikovszky Velem *mindig...-jének* és *Már megintjének* erőteljes, tüzes színei tus használatára engednek következtetni, hiszen vízfestékkel nem lehet ilyen erős színárnyalatokat elérni. Holott akvarelltechnikáról van szó. Köszönöm Wehner Tibornak, hogy erre felhívta a figyelmem. Köszönöm Windegárd Krisztinának is, aki ebben szintén megerősített. Azt is megtudtam tőle, hogy a *Medvék minden mennyiségben* tusrajzai színes zsírkéretével színezettek, a vonalakat pedig belekarcolta Réber László.

Illusztrációk Kormos István:
Ejhaj, csibekasló című könyvéhez

tulipán. Mögötte, a macska farkát uszályként tartó róka koma. Két, a Réber által megszokott módon hegyes háromszögek soraként ábrázolt fűsáv között haladnak. A keménytáblás borítón a sárga mellett a szokásos kék, vörös, zöld és lila szín tűnik föl. A kötet tusrajzai szürkével, barnával, rózsaszínnel, valamint pirossal színezettek. Hogy a grafikusnak

melyik lehetett a kedvenc meséje, erről nemcsak a borító árulkodik. Réber László Kacor királya a könyvben egy R L monogramos tulipános láda tetején heverészik! A kezdőbetűkkel való játékot megtaláljuk a belső címlappal szemközti rajzon is. Itt a K I vírít a láda oldaláról, minden kétséget kizárva, hogy ki a kötet szövegének szerzője.

Oldalterv Janikovszky Éva: Már megint című könyvéhez

Janikovszky Éva *Bertalan és Barnabásához* (1969) finom akvarelleket készített a grafikuművész. Itt a vonalrajz szinte teljesen eltűnt, pusztán néhány részletre terjed ki. Borbála néni és Boldizsár bácsi arca, keze, a terítő és a díványpárnák mintái, a kalaposdoboz vagy a nyuszi farkincája leheletfinom, vékony vonalakkal megrajzoltak. Ezúttal azonban nem a tusvonallal körülhatárolt területeket töltötte ki színnel Réber, hanem eleve vízfestékkel festette meg a nagyobb felületeket. Színvilága viszont továbbra is a megszokott: a zöld, lila, barna, sárga, kék és piros fordul elő a könyv lapjain. Mégis úgy érezzük (kevesebb a fehéren hagyott részlet, több és nagyobb a kifestett felület), hogy ez a kötet a „színesebb” Réber-rajzokat tartalmazza.

Réber László életművében a *Te is tudod?* (1962) az első illusztrált Janikovszky-könyv. Ebben tulajdonképpen a további közösen megalkotott „képeskönyvek”³ stílusának megszületéséről beszélhetünk, hiszen a művész itt még keresi a „hangját”, kifejezőmódját (az írónővel együtt), mely majd a *Velem mindig történik valamilyen* (1972) és a *Kire ütött ez a gyerek?*-ben (1974) éri el csúcspontját.

A *Te is tudod?* tusrajzain még apró kis figurákat látunk. Pirosat, kéket, zöldet, sárgát és szürkét alkalmaz a művész a részletek kiszínezésére. Viszont már megvan a „képeskönyv” formátuma, a húsz-szor huszonhárom centiméteres, négyzetes, fényes, fehér keményítáblás alakzat, mely a sorozat többi darabjára is jellemző. És megszületett a főhős figurája is: a rövidnadrágos, kerekfejű, szinte kopasz kislíú. A *Te is tudod?*-ban piros blúzt és kék nadrágot hord a fiúcska, míg a többi „micikés” könyvben (*Akár hiszed, akár nem; Jó nekem!*, 1967; *Felelj szépen, ha kérdeznék!*, 1968) „nadrágot vált”, kék helyett barnát visel. Őt látjuk a *Ha én FELNŐTT volnék*ban is, és habár a könyvben nem esik szó kistestvéréről,

Címlaprajz Janikovszky Éva: *Cvikkedli* című könyvéhez

a grafikák alapján gyaníthatjuk, hogy ugyanarról a kislíúról van szó.

Az együvé tartozó „képeskönyvek” (*Akár hiszed, akár nem; Felelj szépen, ha kérdeznék!*; *Ha én FELNŐTT volnék; Jó nekem!*) stílusban is egységet alkotnak: ezekben a finom, vékony, fekete tusvonal zsíkrétával (piros, kék, zöld, sárga, barna, szürke) megrajzolt „firkákkal” egészül ki. A ceruzavonásokat leginkább a fák lombjában, a háttetőkön és a figurák ruházatán követhetjük nyomon. A szereplők is stílusjegységet mutatnak, végigvándorolnak az összes könyvön. Az egyes típusok – a pirosruhás, nyakában gyöngysort viselő anya; az öltönyös, nyakkendő, gyermekéhez hasonlóan majdnem kopasz apa;

3 Azért használjuk idézőjelben a „képeskönyv” szót, mert a Janikovszky–Réber műveket nem sorolhatjuk be a klasszikus értelemben vett képeskönyvek közé. Hiszen a szerzőpáros teljesen újat hozott létre a múlt század hatvanas éveiben, a szó és a kép közötti komplex kölcsönhatáson alapuló könyv műfaját, ahol a két kiegészítő elem csakis együttesen hozza létre a jelentést. Janikovszky Éva „képeskönyveit” egyébként a főszereplők szerint három csoportra oszthatjuk: az elsőbe tartoznak a „micikés” kötetek: a *Te is tudod?*, az *Akár hiszed, akár nem*, a *Felelj szépen, ha kérdeznék!* és a *Jó nekem!*, valamint az illusztrációk révén ide sorolható a *Ha én FELNŐTT volnék* is. A második csoportba tartozik a *Velem mindig történik valami* és a *Már megint. Míg a Kire ütött ez a gyerek?* a harmadik típus ebben a főszereplők szerinti felosztásban.

a zöldrúhás, kontyos, szemüveges nagymama; a bajszos, szintén szemüveges nagypapa – csírájukban már megtalálhatók a *Te is tudod?* illusztrációin is. Az *Akár hiszed, akár nemben* pedig régi, fekete-fehér fényképeket is felhasználott Réber László az illusztrációk készítésekor. Eljárását talán nem is neveznék ma már kolláznak, hanem inkább – a művészetről való legújabb tudásunk birtokában (a posztmodern diskurzusban használatos kifejezéssel élve) – *appropriációnak* minősítenék.

A *Velem mindig történik valami* és a *Már megint* (1978) ikerkötetek. A két könyv a „színes” Réber-munkák közül való, a tusrajzokat erőteljes, élénk árnyalatokkal festette ki a művész, de továbbra is megszokott színvilágában mozgott. A két „képeskönyvben” ezúttal is megfigyelhetjük a stílusjegységet: az azonos technikával készült illusztrációkat és a mindkét kötetben azonosan megrajzolt szereplőket. Ezekben a történetekben már egy másik család szerepelt. A főhős kislánynak itt valamivel több haja van, mint a „micikés” könyvekben, talán, mert egy kicsit nagyobb gyerekről van szó. Zöld blúzt visel szilvakék rövidnadrággal, piros hosszúharisnyával és magas szárú, fűzős cipővel. Az anya figurája ezúttal fukszia színű ruhát visel, kék harisnyával, piros cipővel. A nyakigláb apa most nem öltönyt, hanem barna pulóvert hord, kék nadrággal, míg Bori piros ruhát, zöld harisnyát és kék cipőt. Tehát a szereplők itt is típusok, mindkét kötetben azonnal felismerhetők és beazonosíthatók.

A *Kire ütött ez a gyerek?* szintén a „színes” Réber alkotómódszerét reprezentálja. Izgalmas, ötletes és játékos megoldás a művész részéről a zöldessárga keret, mely már a borítón feltűnik, és az első lapon található mottó is körülöleli, majd aztán végigvonul az egész kötet illusztrációin. Olykor a képkeret funkcióját tölti be, vagy átalakulhat kisággá, máskor vastag vonal lesz belőle, s a falat szimbolizálja, vagy dekorációs csík a szöveg mellett (a könyvben

egyetlenegy olyan oldalt találunk, amelyen nincs illusztráció, csak ez a felkiáltójelként végigfutó sárga vonal tűnik fel). A főhős ezúttal egy szőke, nyurga kamasz. Az anya, az apa és a nagyszülők alakja is jól elkülöníthető a többi „képeskönyv” figurájától. Janikovszky Évának tulajdonképpen három különböző fiú főszereplője van – érdekes, hogy mind-egyiküknek a testvére lány⁴ –, hozzájuk természetesen három különböző család is járul.

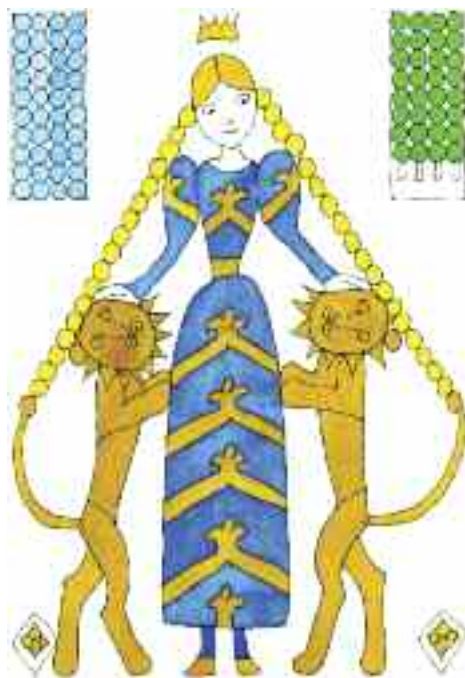
Míg a *Te is tudod?* a „képeskönyvek” (s általában az illusztrált Janikovszky-kötetek) stílusának megszületéséről, addig a *Cvikkedli*, az utolsó Réber által illusztrált Janikovszky-gyermekkönyv e stílus fölbomlásáról tanúskodik. A *Cvikkedli* legújabb kiadásában (ötödik kiadás, 2011) ugyanakkor színezett tusrajzokat találunk. A művész lánya, Widengård Krisztina festette ki őket akvarellal, a kiadó felkérésére. Az első kiadás címlapraja sokkal sikerültebb, eredetibb, mint a későbbi kiadványé. S inkább jellemző Réber könyvtervezői munkásságára, hiszen a grafikus mindig külön, a kötetben egyébként nem szereplő illusztrációt készített a címlapra. Az 1999-ben, a Zsiráf Könyvek című sorozatban megjelent *Cvikkedli* borítóján a foltos cicáját magához ölelő szőke, hosszú hajú álmodozó Amálka alakja jelenik meg. Sárga, lila, barna, kék színeket használ a művész. Az élénk fűzöld, mely körülöleli a fehér téglalapba foglalt rajzot (s belül majd a madárkalitka négyzetogletű keretén megismétlődik), szinte odavonzza, ráirányítja tekintetünket a központi illusztrációra. Ezt a címlaprajzot viszont a kiadó a könyvsorozatához igazította, amikor behelyezte, nem túl precízen, az ablakkivágásba. A Réber László tervezte keret sajnos elcsúszott. Amint azt Widengård Krisztina szíves közlése nyomán megtudtam, tulajdonképpen az eredeti Réber-illusztráció módosított változatáról van szó, hiszen például az eredeti rajzon még látszik a szék

4 A „micikés” könyvekben a legkisebb a fiúcska négy-ötéves lehet és húga is van. A *Velem mindig...* és a *Már megint* főhőse hat, illetve tízéves, egy Bori nevű nővér „birtokosa”, a *Kire ütött...?*-ben pedig tizenhárom éves kamasz, egy ötéves kishúggal, jóllehet annak nevééről nem esik említés.

5 A kötet fedelén a két szülő hasára, a grafikus kézírásával írt német nyelvű feliratot olvashatjuk: „Ein Buch für solche, die an das Gute im Kinde glauben. Beobachtungen nach der Natur von László Réber” (Réber 1964).

Illusztráció Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő című könyvéhez

Illusztrációk Lázár Ervin: Szegény Dzsoni és Árnika című könyvéhez

Réber László: Ganz die Eltern, a német kiadás címlapja

Réber László: Akár a szülők, a magyar kiadás címlapja

Réber László karikatúrái a Ganz die Elternből (Akár a szülők)

háttámlájának hátsó vonala. A művész nagyon nem kedvelte ezt a címlapot, ezért leánya a 2008-as újrakiadásakor megkérte a Móra Kiadót, hogy ezúttal új borítóval jelenjen meg a könyv. Így a 2011-es publikáció is, megtartva a zöld (itt ugyan némileg sötétebb árnyalatú) alapot, a 24. oldalon található rajtot használja fel a borítóhoz. Természetesen ez már nem lehetett annyira ötletes megoldás, mintha a grafikusművész saját, külön megrajzolt címlapja lenne.

Réber László mindig igen gondosan és alaposan átgondolt koncepció alapján tervezte meg illusztrált könyveit. Janikovszky Éva „képeskönyvei” esetében a tördelés megtervezése is az ő munkája, a szöveget bekomponálja az illusztrációba. A művész minden alkalommal több variációt is készített illusztrációhoz, míg meg nem találta az általa legmegfelelőbbnek ítélt

változatot, mely a nyomtatott változatban megjelent. Tudjuk, hogy a kompozíció szempontjából milyen fontos a képmező felosztása. A réberi illusztráció jól megkomponált szerves egész. A sajátos grafikai nyelv, a művészi kifejezés egysége mindig világossá teszi számunkra a mű összetartó erejét biztosító belső összefüggéseket.

Mezei Ottó mutatott rá arra, hogy Réber különböző „funkciójú autonóm rajzai, karikatúrái, illusztrációi stílusban nem egyszer átfedik egymást”, szerinte a gyerek-, az ifjúsági és a felnőttnek szóló könyv nem mindig különíthető el egymástól egyértelműen (Mezei 2003: 33). Tulajdonképpen Réber László nem használ külön grafikai nyelvet, sem amikor gyerekeknek, sem amikor felnőtteknek illusztrál. Ha belelapozunk Janikovszky Éva *A lemez két oldala* (1978) című, felnőtteknek írt könyvébe, azt tapasztaljuk, hogy az illusztrációk zöme akár

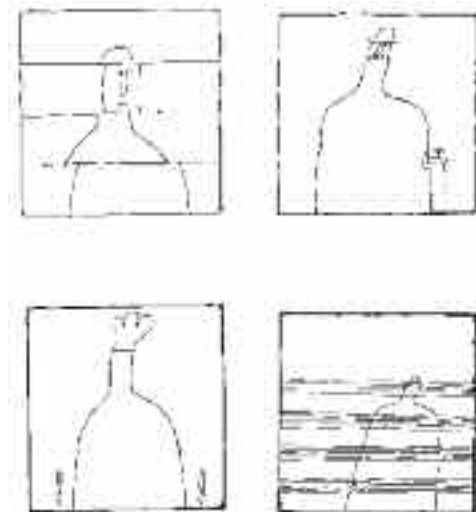
egy gyermekkönyvben is megjelenhetett volna. Persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Réber László elsősorban a karikatúrista szemével nézte a világot, s szemlélete rányomta bélyegét könyvillusztrációs művészetére. „*Könyvillusztrációi néhány, eredetileg felnőttek szóló könyve kivételével nem karikatúra szándékával készültek*” – ahogy ezt Mezei Ottó konstatálja –, „*de a bennük megnyilatkozó rajzi szemlélet: alakkontúrok, gesztusok, helyzetek, jelenetek »túljátszása«, figurák, tárgyak, természeti környezet, különleges mesei lények stilizálása (ami a réberi illusztrációs grafika alapjellegzetessége) értelemszerűen a karikatúra fogalmának kiterjesztésével áll összefüggésben*” (Mezei 2003: 36). Réber illusztrációiban tehát mindig is volt egyfajta „karikatúraszerűség” (uo.: 59). Hiszen a művész a gyermekkönyvek illusztrálásakor is fölhasználta karikatúra-ötleteit! Például a *Ganz die Eltern* (1964) című karikatúraalbumában (mely „a természet megfigyelése alapján”⁵ készült, szöveg nélküli rajzokat tartalmaz) az egyik vonalas tusrajzon egy dölyfös dármát látunk, tollas kalapban, nyakában hármass gyöngysorral, kezében apró retiküllel, amint éppen egy bonbont pottyant az alatt álló (kopasz és rövidnadrágos!) hátraszegett fejű fiúcska madárfiókaként hatalmasra tátott szájába. Azután Janikovszky Éva *Akár hiszed, akár nemjében* ismétlődik meg ez a jelenet. „Amíg kicsi voltam, azt hittem, // hogy ROKON az, // aki vasárnap jön hozzánk látogatóba, // és cukrot hoz.” – az ehhez a szöveg-szegmenshez készült alsó illusztráción az érkező vendégek közül a gyöngysoros hölgy nagy vidáman vonul be, egyenesen előrenyújtott kezéből elhaltában pottyantja le a cukorkát a gyermekecske kítátott szájába.

Janikovszky Éva *Jó nekem!* című „képeskönyvének” egyik epizódjában a nagypapa dicséri a nagymama főztjét („Nahát, rég ettem ilyen jót!”), a hozzá készült illusztrációból viszont megtudjuk, hogy kijelentése valójában kegyes hazugság, hiszen az asztal alatt a kutyának nyújtja le a falatot. A karikatúraalbum egyik rajzát idézhetjük ismét, hiszen ezt az ötletet már ott megrajzolja Réber, igaz, egy kicsit másként. A karikatúrán egy teraszon ebédelő családot látunk. A szülők saját ételükkel vannak elfoglalva, gyermekek

pedig megelégedett kifejezéssel ül üres tányérja fölött. Azt gondolhatnánk, hogy ő már végzett az evéssel, ám ha lejjebb pillantunk, sok kis verebet veszünk észre a földön csipegetni. Így már rögtön világos lesz számunkra, hová lett a nagymasnis kislány tányérjának tartalma.

Megemlíthetjük Janikovszky *Felelj szépen, ha kérdeznak!*-jét is, ahol a belső borítókön különböző szobortalapzatokon és görög oszlopokon, oszlop-csonkokon pöffeszkednek a felnőttek, sőt a belső címlapon ilyen emelvényekről intézik szavaikat a kalapos hölgyek és urak a rájuk csodálkozva felnéző kislányhoz és Micikéhez. Talán ez az ötlet is visszavezethető a karikatúraalbumhoz, hiszen ott az egyik rajzon a szülők mellszobrai is ilyen szobortalapzaton állnak, közöttük pedig csemetéik büszkjei: mind-egyik saját kis „gyermekpiedesztályán” foglal helyet, akárcsak a *Felelj szépen, ha kérdeznak!* fiúcskája, a könyv utolsó oldalának illusztrációján.

A *Ganz die Eltern* címlapján szereplő gyöngysoros anyuka és az öltönyös, nyakkendőös apuka alakja majd feltűnik a Janikovszky-kötetekben is – akár a későbbi szülőfigurák prototípusainak is tekinthetjük őket! Itt, a karikatúraalbum tetején a két felnőtt kezéből zsákként lógnak gyermekeik, a kopasz rövidnadrágos kislány és a hajában óriási masnit viselő,

Illusztráció Örkény István: Egyperces novellák című könyvéhez

Mickére emlékeztető kislány. A gyerekek megismétlik szülei mozdulatát: a fiúcska ugyanúgy tart egy játékmacit, a lányka pedig egy babát.

Majdnem ötven évvel a német kiadás után magyarul is megjelent ez a karikatúraalbum *Akár a szülők* címmel (2013). Ezúttal a címlap más (hiszen nem maga a szerző tervezte), s a két fölirat/ajánlás is hiányzik. Természetesen a borítók Réber László stílusában készültek, az albumbeli egyik karikatúra felhasználásával. A téglalap alakú, keménykötésű könyvecske fehér karton borítóján a cím piros betűs. Ötletes, amolyan réberes megoldás az is, hogy a címbeli, a szülők szó fölötti A névelő balra dől, mintegy nyíllá alakul át, mely a széken pipiskedő kislány felé mutat. A kölyök a földön, hason heverő apja fejére tornyot épít játékkockákból. A férfi teste átnyúlik a hátsó borítóra, alatta építőkövek variációs sora, mely aláhúzza, meghatározza az egész kompozíciót.

Janikovszky Éva szinte összes könyvének kizárólagos illusztrátora volt Réber László. Mind a gyerekeknek, mind a felnőtteknek szánt köteteit szinte kivétel nélkül Réber rajzaival adták ki. Hogy mennyire összefonódtak a grafikus rajzai az író

szövegeivel, erre akkor döbbenünk rá, ha kézbe vesszük a *Ráadást* (2002). Ezt a kötetet sajnos Réber már nem tudta illusztrálni. A kiadó ezért Sajdik Ferencre bízta a feladatot. Érzésünk szerint Sajdik rajzai, bármennyire is szeretjük és tiszteljük egyébként művészetét, nem illenek Janikovszky világához. Az a koncentrált, kirobbanó erő, ami a Janikovszky–Réber könyvekre jellemző, ezúttal ebből a kiadványból hiányzik. Talán jobb lett volna rajzok nélkül megjelentetni ezt az utolsó, felnőtteknek szánt művet.

Wehner Tibor figyelmeztet bennünket arra, hogy napjainkig elmaradt a réberi életmű művészettörténeti feldolgozása (Wehner 2003: 86). S ezen belül természetesen Réber László teljes gyermekkönyv-illusztrátori munkásságának bemutatása is várat még magára. Reméljük, hogy már nem sokáig. Hiszen Réber *„rajzművészete (...) önálló, különös szépségeket megcsillantó fejezet a magyar művészet XX. századi történetében”*, fogalmazza meg másutt Wehner (Réber 2011: 22), ezért mindenképpen sürgető lenne egy ilyen átfogó jellegű mű megjelentetése.

Illusztráció Arany László: A kiskakas gyémánt félkrajcárja című könyvéhez

Illusztráció Lázár Ervin: Berzsián és Dideki című könyvéhez

IRODALOM

- BÁLINT Péter 2007. *Az elhagyás művésze: Réber László (töredékes gondolatok)*. = *Art Limes* 2007/5., 56–63.
- BÁRDOS József 2011. A megváltozott kommunikációs helyzet hatásának megjelenése Arany kései balladáiban, illetve Csukás István *Pom Pom* meséi című sorozatában. = *Gyermekkönyvek vonzásában* – esszék, tanulmányok (szerk. Gombos Péter, Lipóczi Sarolta, Pompor Zoltán). Budapest, Pont Kiadó, 63–81.
- BELTING, Hans 2006. *A művészettörténet vége* (fordította Teller Katalin). Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- BERGER, René 1984. *A festészet felfedezése I. – A látás művészete* (fordította Vajda Endre). Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- BOURRIAUD, Nicolas 2000. *Postproduction: Culture as Screenplay: How Art Reprograms the World*. New York, Lukas & Stenberg.
- BOURRIAUD, Nicolas 2007. *Relációesztétika* (fordította Pálfi Judit, Pinczés Bálint), Budapest, Műcsarnok.
- D. UDVARY Ildikó: *Kortárs magyar illusztrációművészet* = *Art Limes*, 2004/3., 23–38.
- GYULAI Líviusz: *Lesz magyar rajzfilm a tévében*. <<http://mno.hu/grund/gyulai-liviusz-lesz-magyar-rajzfilm-a-teveben-1197098>> 2014. III. 6.
- KERNÁCS Gabriella 2006. *Sajdik*. Budapest, Holnap Kiadó.
- MEZEI Ottó 2003. *Az illusztrátor – Réber antológia* (szerk. Widengárd Krisztina). Budapest, Holnap Kiadó, 31–66.
- MUZSAY András *Sajdik Ferenc: „A rajzolás a ceruzára kell hagyni”*, <<http://www.hegyvidekujsag.eu/kultura/sajdik-ferenc-rajzolas>> 2012.VI. 19.
- RÉBER, László 1964. *Ganz die Eltern (Ein Buch für solche, die an das Gute im Kinder glauben. Beobachtungen nach der Natur von László Réber)*, Frankfurt am Main, Verlag Bärmeier und Nickel.
- RÉBER László 2011. *Korrajz. Description of an Era* (Wehner Tibor tanulmányával), Budapest, Móra.
- RÉBER László karikatúrái 2013. *Akár a szülők* (bevezető Widengárd Krisztina, előszó Kaján Tibor és Tarján Tamás, a kötet szerkesztője). Budapest, Libri Kiadó.
- SZŐNYEI György. *Egyszer volt (Gyermekkönyvek illusztrációi)*, <http://magyarnarancs.hu/konyv/egyszer_volt_gyermek-konyvek_illusztracioi-63911> 2012. VII. 25.
- VÉCSI NAGY Zoltán *Sajdik Ferenc*, <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/sajdik_ferenc> 2012. VI. 19.
- WEHNER Tibor 2003. *Rajzok a „valóság” és a képzelet határán – Réber antológia* (szerk. Widengárd Krisztina), Budapest, Holnap Kiadó, 83–104.

